

مساجد آذربایجان شرقی شاهکار معماری اسلامی

مساجد در تاریخ ایران اسلامی همواره مبدا بسیاری از حرکت های دینی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و پیشقراول جنبش های...

مساجد در تاریخ ایران اسلامی همواره مبدا بسیاری از حرکت های دینی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و پیشقراول جنبش های مختلف در جای جای کشور به خصوص در آذربایجان شرقی و تبریز به عنوان مهد و پایتخت تشیع جهان اسلام بوده و معماری این مساجد نیز شاهکار معماری اسلامی محسوب می شود.

به گزارش نصر، به روایتی بیش از ۲۵۰ مسجد قدیمی و تاریخی در آذربایجان شرقی وجود دارد که از قدیم الایام به عنوان مهمترین پایگاه تربیت و پرورش جامعه مطرح بوده و از صدها سال قبل سلسله ها و حکومت های مختلف با واقف بودن به اهمیت این موضوع مساجد جامع و بزرگی را در شهرها بنا کردند که مرکز تجمع مردم و تصمیم گیری های مهم حکومتی بوده و مساجد به عنوان یکی از شاخص های فرهنگی و دینی همواره مورد توجه بوده است.

مساجد قدیمی و زیبای تبریز نمودی از عینیت یافتن این شهر کهن به عنوان نخستین پایتخت جهان تشیع و استقرار پایگاه تشیع در ایران بوده که یکی از بهترین جاذبه های گردشگری دینی و مذهبی محسوب می شود.

مساجد کهن و تاریخی تبریز به عنوان نگین تاریخ بناهای اسلامی و شاهکارهای معماری از جمله مسجد کبود یا فیروزه اسلام، جامع، مسجد صاحب الامر، استاد شاگرد تبریز، علیشاه تبریز (ارگ) و مسجد جامع مرند نمود گردشگری دینی و مذهبی و معماری اسلامی در ایران است.

مسجد در تاریخ کهن مسلمانان قبله گاه و خلوتگه گلشن راز عاشقان و مریدان حضرت حق بوده و همواره نوای نماز و ندای دعای مومنان در دل شب و عمق سحر تا افلاک بلند بوده است.

تنوع و کثرت مساجد تاریخی از گذشته های دور در تبریز، نشانه شکوه و عظمت و روح اسلام گرایی مردم خطه آذربایجان است. نگاهی گذرا به تاریخچه مساجد آذربایجان حاکی از هویت و جایگاه بلند این خطه از سرزمین اسلامی در ترویج اسلام و مذهب و فرهنگ شیعه در ایران است.

مسجد کبود تبریز (گوئی مجید)

مسجد کبود یا فیروزه اسلام در مرکز شهر کهن تبریز، نمونه بارزی از فرهنگ و هویت تاریخی و اسلامی این شهر است، تاریخ ساخت این مسجد که در زبان محلی به آن 'گوئی مجید' گفته می شود به قرن نهم هجری می رسد.

این مسجد در منطقه تاریخی و قدیمی تبریز واقع شده و به دلیل وجود گنبد زیبای فیروزه ای و کاشی کاری های معرق و لاجوردی به مسجد فیروزه اسلام شهرت دارد.

ساختمان این مسجد بنا بر کتیبه سر درب آن به سال ۸۷۰ هجری قمری مربوط می شود که در آن سال توسط همسر سلطان جهانشاه مقتدرترین حکمران سلسله 'قره قویونلوها' که فردی شاعر و زیباپسند بوده، بنا شده است.

آرامگاه جهانشاه و نزدیکان وی در انتهای شبستان کوچک در داخل سرداب این مسجد قرار گرفته است. در کاشیکاری آن رنگ لاجوردی و بیشتر آن نیز از قطعات شش ضلعی استفاده شده و تمام سطح سقف آن هم زرنگار (نقاشی با آب طلا) است.

کف شبستان های این مسجد باشکوه به احتمال قوی مرمرین بوده است. بنای اصلی ساختمان مسجد، دارای صحن وسیعی است که در آن آثاری از مجموعه ای از بناهای مدرسه، حمام، خانقاه و کتابخانه ساخته شده است.

گنبد های این مسجد یک بار در سال ۱۱۹۳ هجری قمری به دلیل زلزله فرو ریخت و خراب شد. براساس گزارش های محلی مرمت و بازسازی این مسجد به منظور حفاظت بخش های باقیمانده شامل طاق ها و پایه ها در سال ۱۳۱۸ هجری شمسی آغاز شد، بیشترین مرمت مسجد کبود در سال ۱۳۴۲ هجری شمسی انجام شده و دوباره سازی

گنبد های رفیع آن نیز از سال ۱۳۵۴ شمسی از سوی دفتر فنی حفاظت آثار باستانی و به همت زنده یاد استاد 'معماران' هنرمند برجسته آذربایجانی به پایان رسید.

مسجد کبود در سال ۱۳۱۰ هجری شمسی در فهرست آثار ملی ثبت شده است، در مجاورت این اثر باستانی تبریز، پارک کوچک و زیبایی به نام شاعر نامی 'خاقانی' بنا شده که مقبره وی در مقبره الشعرا تبریز واقع است.

همچنین مجموعه مسجد کبود تبریز را موزه تاریخی آذربایجان تکمیل می کند.

مسجد صاحب الامر تبریز

مسجد صاحب الامر تبریز از مساجد قدیمی این شهر است که در دوره صفوی و توسط شاه طهماسب اول دومین پادشاه این سلسله بنا شده است .

ساخت مسجد به زمان شاه طهماسب اول، دومین پادشاه سلسله صفویان برمی گردد که دستور ساخت مسجد صاحب الامر را می دهد و آن را به یکی از پایگاه های حکومتی خود تبدیل می کند. در دوران باستان در اینجا معبدی میتراپی قرار داشت. در واقع معبد و آتشکده ای که در این بقعه قرار داشت، از مهران رود و اسطوره قربانی گاو در کنار بقعه نشان از همان آثار برجای مانده از دوران باستان است.

زمانی که عثمانی ها به تبریز مسلط می شوند، به خاطر از بین بردن اثری که شاه طهماسب صفوی ساخته است، آن را ویران می کنند. اما بعد از بیرون کردن عثمانی ها و بازگرفتن تبریز، دوباره مسجد دیگری به دستور شاه ساخته می شود که در گنبد و معماری تفاوتش با بقیه مساجد کاملاً مشخص است. در حکایت های تاریخی مربوط به مسجد می گویند گاو از شر قصاب به این مسجد پناهنده شده که همین ماجرا باعث محبوبیت مسجد در بین مردم شد.

در زلزله ویرانگری که تبریز را با خاک یکسان کرد، این بنا دوباره ویران شد. بازسازی دوم توسط جعفر قلی خان در دوران قاجار انجام شد. حدود نیم قرن بعد، میرا علی اکبرخان، با هزینه خودش، مدرسه و صحنی متناسب با این مسجد ساخت. در نهایت در سال ۱۳۲۶ مرمت هایی روی بنا انجام گرفت. طی سال های ۷۳ تا ۷۷ مرمت و محکم کاری روی مسجد انجام گرفت تا به امروز، مکانی برای بازدید عموم مردم قرار گرفته است.

مسجد ارک علیشاه تبریز

بنای ارک تبریز باقیمانده مسجدی بوده که در قرن ششم هجری توسط تاج الدین علیشاه تبریزی وزیر الجایتو (غازان خان، ایلخان مغول) ساخته شده و در زمان خود بزرگترین بنای اسلامی دنیا بوده است.

قسمت جنوبی این مسجد دارای طاقی بزرگ بوده که گویا به علت تعجیل در بنیان آن فرو ریخته است. عرض این بنا ۳۰ متر و ارتفاع آن ۲۶ متر است. عرض دیوارها ۱۰ متر و داخل آنها مرکب از دو دیوار عریض بوده که توسط طاق هایی به هم اتصال یافته است.

حمدالله مستوفی در توصیف این مسجد طاقی بر بالای آن ندیده و این بنا در دوران قاجاریه مبدل به انبار غلات و مخزن مهمات شده و حصار دور آن کشیده شده و نام ارک یافته است.

ارک در دوران مشروطیت به دست مشروطه خواهان افتاد و در نتیجه باعث تقویت موضع آنان شد، این بنا در سال های قبل از انقلاب تبدیل به باغ ملی یا گردشگاه عمومی شده و هم اکنون نیز از محوطه این اثر باستانی به عنوان مصلی استفاده می شود.

مسجد جامع تبریز

این مسجد که در کتاب های تاریخی از آن به عنوان جامع کبیر نام برده شده در همه ادوار تاریخی همواره مسجد جامع شهر بوده و بازار قدیمی و سنتی تبریز به عنوان بزرگترین بازار مسقف جهان بر گرداگرد آن شکل گرفته است.

قدیمی ترین بخش آن شبستان وسیعی است که در آن طاق ها و گنبدهایی بر فراز ستون های هشت گوش آجری که زینت بخش آن گچبری های ظریف و هنرمندانه دوره روادیان (مقارن سلجوقیان) بوده، بنا شده است.

مسجد جامع در دوره ایلخان مغول مورد توجه و تعمیر بوده و الحاقاتی به آن افزوده شده و محراب رفیع گچبری باقیمانده، یادگار آن دوره است.

در دوره حکومت آق قویونلوپان در آذربایجان گنبدی رفیع مزین به انواع کاشیکاری معرق به وسیله سلجوق شاه بیگم زن اوزون حسن در بخش شمالی آن احداث شده که هنوز هم پایه ها و گوشه هایی از کاشیکاری های آن باقیمانده است.

در زلزله مهیب سال ۱۱۹۳ هجری قمری که تمام عمارت های تبریز را در هم کوبید، این مسجد نیز از خرابی ها بی نصیب نماند. مسجد فعلی با پایه های متین و پوشش طاق و چشمه بعد از زلزله (اوایل حکومت قاجاریه) و توسط حسینقلی خان دنبلی حاکم وقت بنا شده که از آثار خوب قاجاریه است.

مسجد استاد و شاگرد تبریز

این مسجد از طرف امیرحسن چوپان ملقب به علاء الدین ساخته شده است و چون تحریر کتیبه ها و مندرجات دیوارهای داخل و خارج مسجد به خط عبدالله سیرفی و یکی از شاگردان زبر دست وی صورت گرفته لذا عوام، آن مسجد را استاد و شاگرد نامیدند.

مسجد اسماعیل خاله اوغلی (پسرخاله)

این مسجد در سمت چپ یا جانب جنوبی دالان مدرسه طالبیه بین مدرسه دینی جعفریه و مسجد جامع بزرگ تبریز واقع شده است.

این مسجد ۱۰۸م; استون سنگی زیبا و هجده گنبد ضربی آجری دارد که آن را مسجد 'ملا محمد حسن پیش نماز' می گفتند.

مسجد امام جمعه

این مسجد در جنب شرقی بازار مسجد جامع در نزدیکی مدرسه طالبیه واقع شده است.

بسیست ستون سنگی با سر ستون مقرنس و سی گنبد ضربی آجری دارد. ستون ها در چهار ردیف قرار گرفته اند و روی همه آنها رنگ سبز زده شده و به دلیل این مسجد به مسجد سبز نیز مشهور بوده و بازرگانی دیندار به نام حاج علی به تاریخ ۱۲۵۵هجری قمری آنرا عمارت کرده است.

مسجد حاج صفر علی

این مسجد در ضلع شمالی حیاط مدرسه حاج صفرعلی واقع شده و مسجدی با عظمت و زیبا با گنبدی بلند و مناره ای منقش به کاشی های آبی رنگ است.

در ضلع شرقی و غربی مسجد دو تالار دیگر وجود دارد که هر یک به جای خود مسجد جداگانه ای به شمار می رود. میان مسجد حاج صفرعلی و دو مسجد جانبی، پنجره هایی چوبی نهاده اند که موقع باز شدن آنها هر سه مسجد به هم متصل می شوند و به صورت مسجد واحدی در می آیند. بانی مسجد بازرگان معاصر نایب السلطنه حاج صفرعلی خوبی است.

مسجد حجت الاسلام

این مسجد در جنوب صحن مدرسه طالبیه و جانب غربی مسجد جامع تبریز واقع شده و پنجاه و چهار گنبد آجری آن بر روی چهل ستون سنگی کبود قائم است.

همه ستون ها منشوری و دارای قاعده ۱۰×۱۲م و سر ستون مقرنس یکنواخت هستند به جز یک ستون بزرگ واقع در جلو محراب که حجاری تزئینی ماریچی و سر ستون مقرنس پرکاری دارد و از شاهکارهای هنر حجاری به شمار می رود.

مسجد حسن پادشاه

این مسجد توسط اوزون حسن یا فرزندش یعقوب ساخته شده و اکنون به صورت ویرانه متروکی درآمده است. چند ستون سنگی و پاره ای سنگ نوشته های شکسته و در هم ریخته تنها باقیمانده از آن مسجد است.

مسجد شاهزاده

این مسجد به مسجد شهدا معروف شده و در زمان عباس میرزا ولیعهد ساخت آن آغاز و در زمان مهدیقلی میرزا برادر محمد شاه تکمیل شده است.

مسجد مقبره

این مسجد ۹۵م استون سنگی خوش تراش داشته گنبدهایش بلند و ضربی بوده و در زلزله ۱۱۹۳۸م؛ تبریز سقف آن فرو ریخت و بعدها ساخته شد.

بازسازی مسجد مقبره توسط مرحوم میرزا مهدی قاضی طباطبایی انجام شده و چون مقبره خودش در آن قرار گرفته، به نام مسجد مقبره خوانده شده است.

مقبره آیت الله شهید محمد علی قاضی طباطبایی اولین امام جمعه تبریز نیز در این مسجد قرار دارد.

مسجد ظهیریه

این مسجد در جانب غربی بقعه سید حمزه واقع شده و مسجدی بدون ستون و در ابعاد بیست در هشت متر دارای گنبدی بزرگ است.

تزیینات و نوشته های سقف مسجد تذهیب بوده و بانی مسجد ظهیریه ، ظهیرالدین پسر صدرالدین وزیر آذربایجان بوده که بقعه و مدرسه سید حمزه را تعمیر و این مسجد را در سال ۱۰۸۷م؛ هجری قمری ساخته است.

این مسجد وقف نامه ای مفصل داشته و آخرین بار در ۱۲۹۷م؛ هجری در زمان ناصرالدین شاه دوباره سازی شد.

مساجد دیگری در استان وجود دارد که از سابقه تاریخی بالایی برخوردار است که مسجد "اسنق" هریس مربوط به قرن هشتم هجری قمری از جمله این مساجد است .

مسجد جامع مرند

مسجد جامع مرند بنایی تاریخی و ارزشمند است که ماجراهای زیادی در دل خود دارد، با توجه به بررسی های صورت گرفته، این مسجد در طول زمان کاربری های زیادی داشته است؛ در روزگار ساسانی آتشکده ای معروف به شمار می رفت، با سکونت آرامنه در این منطقه به کلیسا تبدیل شد و پس از پیروزی اعراب بر بابک در قرن سوم هجری و همزمان با اسلام آوردن مردم آذربایجان، به شکل مسجد درآمد.

امروزه کف مسجد به اندازه سه پله از سطح کوچه مجاور پایین تر است و دالانی به طول ۱۲ متر با سه طاق گنبدی، ورودی را به شبستان ها مربوط می سازد. در سمت چپ این دالان، شبستان جنوبی با گنبدی کم خیز واقع شده است. این اثر تاریخی به عنوان یکی از جاهای دیدنی مرند در استان آذربایجان شرقی، در ۱۵ دی ۱۳۱۰ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید.

مسجد چوبی ملارستم مراغه

این مسجد جزو اولین مساجد دوره صفویه است که الگوی مساجد و بناهای ستون داری مثل عالی قاپو و چهل ستون قرار گرفته است.

در مسجد ملارستم کتیبه تاریخی به چشم نمی خورد اما با توجه به شیوه بکار رفته در آن می توان ساختمان آن را به دوره صفویه نسبت داد.

این مسجد در دوره قاجار دوباره بازسازی شده و اثری شکوهمند از معماری چوبی ایران در قرن 10 هجری است.

مسجد قاضی عجب شیر

مسجد زیبای «قاضی» روستای «شیشوان»، زیباترین مسجد تاریخی شهرستان عجب شیر محسوب می شود که از دوران صفویه به نسل های کنونی به یادگار مانده است.

این مسجد زیبای چوبی که شاهکاری از هنر معماری اسلامی است، در وسط میدان مرکزی روستای شیشوان قرار گرفته و به عنوان عبادتگاه از سوی مومنان محلی و بازدیدکنندگان مورد استفاده قرار می گیرد.

سقف چوبی بی نظیر و دیدنی این مسجد که مزین به طرح های زیبای گل و بوته و طرح های اسلیمی می باشد، بر روی ۶ ستون چوبی با پایه هایی از قطعات سنگ استوار است.

این مسجد که از نظر معماری به مساجد تاریخی «آق مجید» (مسجد سفید) مراغه و «گوی مجید» (مسجد کبود) بناب شباهت دارد، جزو اولین مساجد تاریخی چوبی کشور بوده و دارای طاقچه های پنج و هفت قوسی است.

ارتفاع این مسجد و همچنین پایه های سنگی آن در مقایسه با دیگر مساجد چوبی منطقه کوتاه تر بوده و از سادگی خاصی برخوردار است.

خبرگزاری ایرنا